

Кисметова Г.Н.¹, Турежанова Г.А.¹, Навекова Д.Б.¹

¹ М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Қазақстан Республикасы, Орал

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫН ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР АРҚЫЛЫ ТҮЗЕТУ

Аңдатпа

Мақала қоғамның қай кезеңінде де өз маңыздылығын жоймаған көкейкесті мәселе - бастауыш сынып оқушыларының эмоционалды жағдайын отбасылық қатынастар арқылы түзету жұмысына арналған. Отбасында жеке тұлғаның көптеген сапалары қалыптасып, болашақ қабілеттері мен кемшіліктері бастауын алады. Мұнда адамның адамгершілігінің негізі салынып, оның ішкі жан дүниесі, жекелігі, мінез-құлық нормалары қалыптасады. Ата-ананың отбасында тұлғааралық қарым-қатынаста көрініс табатын мінез ерекшеліктері отбасында орнайтын қатынастарға тікелей әсер етеді және нақты бір отбасылық тәрбие стильдерін таңдауларына түрткі болады.

Авторлар зерттеу тақырыбына қатысты теориялық әдебиеттерге, ғылыми-зерттеу жұмыстарына сүйене отырып, терең талдау жасаған. Оның ішінде балалардың эмоционалды жағдайы отбасының келесі сипаттамаларымен корреляциялық байланыстылығын ашқан: ана депривациясы, ересектердің балалармен қарым-қатынасының ерекшеліктері, баланың ата-анасына эмоционалды қатынасы, отбасындағы балалардың бір-бірімен қарым-қатынасының ерекшеліктері.

Тәжірибелік эксперимент жұмысының алғашқы диагностика нәтижелері негізінде бірінші бағыт бойынша психологиялық түзету бағдарламасы құрастырылып, отбасылық ортаны қолайлы етудегі тиімділігі анықталды. Нәтижесінде бала интеллектісінің дамуында да жағымды өзгерістер болып, яғни, интеллектіге жағымды отбасылық ортаны ұйымдастыру арқылы оңтайлы ықпал етуге болатындығы дәлелденеді.

Кілттік сөздер: бастауыш сынып оқушылары, эмоционалды жағдай, отбасылық қатынастар, түзету, тұлғааралық қарым-қатынас.

Кисметова Г.Н.¹, Турежанова Г.А.¹, Навекова Д.Б.¹

¹ Западно-Казахстанский университета им. М. Утемисова
Республика Казахстан, Уральск

КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме - работе по коррекции эмоционального состояния младших школьников на основе семейных отношений, которая не утратила своей значимости ни на каком этапе жизни общества. В семье формируется множество качеств личности, и начинают зарождаться будущие способности и недостатки. Здесь закладывается основа нравственности человека, формируется его внутренняя душа, индивидуальность, нормы поведения. Особенности характера родителей, проявляющиеся в межличностных отношениях в семье, оказывают непосредственное влияние на отношения, складывающиеся в семье, и побуждают к выбору конкретных стилей семейного воспитания. Авторы провели глубокий анализ, опираясь на теоретическую литературу, научно-исследовательскую работу по теме исследования. В том числе

выявлена корреляционная связь эмоционального состояния детей со следующими характеристиками семьи: материнская депривация, особенности взаимоотношений взрослых с детьми, эмоциональное отношение ребенка к родителям, особенности взаимоотношений детей в семье друг с другом.

На основе результатов первичной диагностики экспериментальной экспериментальной работы составлена программа психологической коррекции по первому направлению и определена ее эффективность в создании благоприятной семейной среды. В результате доказывается, что положительные изменения происходят и в развитии интеллекта ребенка, т. е. положительное влияние на интеллект можно оказать через организацию благоприятной семейной среды.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, эмоциональное состояние, семейные отношения, коррекция, межличностные отношения.

Kismetova G.N¹., Turezhanova G.A¹., Navekova D.B¹.

¹Makhambet Utemisov West Kazakhstan University
Kazakhstan, Uralsk

CORRECTION OF THE EMOTIONAL STATE OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN ON THE BASIS OF FAMILY RELATIONS

Abstract

The article is devoted to an urgent problem - the work on the correction of the emotional state of younger schoolchildren on the basis of family relations, which has not lost its significance at any stage of society. A lot of personality traits are formed in the family, and future abilities and shortcomings begin to emerge. Here the foundation of a person's morality is laid, his inner soul, individuality, and norms of behavior are formed. The peculiarities of the character of parents, manifested in interpersonal relationships in the family, have a direct impact on the relationships that develop in the family, and encourage the choice of specific styles of family education. The authors conducted an in-depth analysis based on theoretical literature, research work on the research topic. In particular, the correlation of the emotional state of children with the following characteristics of the family was revealed: maternal deprivation, features of the relationship of adults with children, the emotional attitude of the child to parents, features of the relationship of children in the family with each other.

Based on the results of the primary diagnosis of experimental experimental work, a program of psychological correction in the first direction was compiled and its effectiveness in creating a favorable family environment was determined. As a result, it is proved that positive changes occur in the development of the child's intelligence, i.e. a positive impact on intelligence can be made through the organization of a favorable family environment.

Keywords: *primary school students, emotional state, family relations, correction, interpersonal relations.*

Кіріспе

Отбасындағы тәрбие мәселесі күннен-күнге өзекті бола түсіп, қазіргі психологтардың, педагогтардың және әлеуметтанушылардың көңілін аударуда. Мұндағы зерттелетін мәселелерге бала тәрбиесінің ерекшеліктері және оған ата-ананың қатынасы, бала тұлғасын отбасылық ықпалдардың нәтижесі ретінде қарастыру, ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасының сипаты және т.б. жатқызуға болады. Осы сұрақтардың арасында отбасы тәрбиесінің баланың психикалық процестерінің дамуына, оның ішінде эмоционалдық дамуына әсері туралы мәселе ең маңыздылардың біріне жатады. Балалардың күшті эмоцияларына сүйеніп, әлсіз жақтарын мүмкін болғанша түзете оқытатын мектеп ортасымен қатар балалар үшін ең маңызды базалық дамытушы түзетуші орта отбасы, онда орнатылған қарым-қатынастар болып табылады.

Отбасылық ортаның бала тұлғасының дамуына әсері көпфакторлы болып табылады. Осы факторлардың арасында отбасылық қатынастарды бөліп қарастыруға болады, себебі баланың сыртқы әлемге, басқа адамдарға, өз-өзіне қатынастары басқа маңызды адамдар есебінен қалыптасады. Бастауыш сынып кезеңінде бала қатынастардың «бала - ата-ана», «бала - ұстаз» жүйелерінің мақсатқа бағытталған тәрбиелік әсеріне ұшырайды. Көптеген педагогтар мен психологтардың ойынша [1], қатынастардың осы екі жүйесі берілген жаста маңызды болып табылады.

Отбасындағы тәрбиенің қоғамдық тәрбиеден айырмашылығы бар. Отбасындағы тәрбие табиғатынан сезімге негізделеді. Отбасы бастамасы махаббат сезіміне негізделеді, оның мүшелері бір-біріне наздық, мейірімділік, қамқорлық, шыдамдылық, жарқын пейілділік, кешірімділік, борыш сезімі т.б. қарым-қатынаспен қарайды. Осы сезімдер толқыны баланың өзін бақытты сезінуіне, жақсы дамып жетілуіне жағдай жасайды. Бала отбасында өзін ыңғайлы сезінеді, сыртқы ортадағы жағымсыз әсерлерден қорғанады. Ал ата-аналар беделді кеңесшілер, көмекшілер, қорғаушылар, өзінен үлкен достары бейнесін сомдайды [2].

Отбасында ата-ананың балаға қатынасы олардың отбасы тәрбие үрдісінде баласының тұлғасына, оның қызығушылықтары мен көзқарастарына қатынасымен, ұстанатын тәрбие стильдерімен анықталады. Отбасындағы баланың ата-анасына қатынасы әке және ана тұлғасын жағымды немесе жағымсыз қабылдауымен сипатталады. Бала тарапынан ата-анасына психологиялық-эмоционалдық қатынас олардың жалпы психикалық дамуына үлкен әсер етеді.

Бүгінгі таңда осы бағыттағы өзекті мәселелердің бірі балалардың эмоционалдық тұрақтылығының қалыптасуына отбасында жағдай тудыру, ата-аналарға бұл орайда әдістемелік көмек беру.

Әдебиеттерге шолу

Отбасы ортасындағы балалардың психологиялық даму ерекшеліктері шетел және отандық ғалымдардың (Л.С.Выготский, М.А.Холодная, Дымнова Т Шарафаддинов А.К., Азаров Ю.П., Жарықбаев Қ., Құдиярова А. және т.б.) ғылыми еңбектерінде жан-жақты зерттеліп қарастырылған [3-9].

Қазіргі заманғы педагогика және психологияда отбасылық қатынастар және отбасы тәрбиесінің ерекшеліктеріне көп көңіл бөлінеді. Отбасы қоғамның маңызды элементі, әлеуметтік институты болып табылады. Ол мәдени нормалармен реттеледі және қоғамның экономикалық өмірімен байланысты. Отбасы қоғамдық институт ретінде де, кіші әлеуметтік топ ретінде де қызмет етеді. Кейбір авторлар отбасының педагогикалық жалпы сипаттамасын бергенде оны «бір жағынан индивидті қоғам ықпалынан қорғауға, екінші жағынан - оны осы қоғамдағы өмірге бейімдеуге бағытталған тұлғааралық өзара әрекет жүйесі» ретінде қарастырады [5-7].

А.К.Шарафаддинов отбасын «өмірге қабілетті ұрпақты тәрбиелеудің алғашқы және қажет жағдайы, ол эмоционалды қалыптасқан, өзін реттей алатын және өздігінен жаңғыратын функционалды жүйе, ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдерінің комплементарлығымен сипатталады; адамның базалық қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыруға мүмкіндік беретін өмір салты» ретінде қарастырады [6].

Отбасы ондағы индивидтердің өзара әсері нәтижесінде тұлғаның дамуының персоналды микроортасы рөлін атқарады. Отбасында бала дамуына ондағы ұжымдық пікір, тұлғааралық, жанұяшілік қарым-қатынастар, отбасылық дәстүрлер, салттар, жанұяшілік мінез-құлық нормалары, көңіл-күйі, құлықтық-рухани ахуал әсер етеді.

Отбасының нақты құрылымы, мүшелерінің іштей орналасуы және топтастырылуы реті болады. Отбасының тіршілік етуінің негізіне тұлғааралық, отбасышілік және сыртқы байланыстар, бірлескен іс-әрекет және демалыс барысындағы өзара әрекет, ақпарат алмасу, өзара тәрбиелеушілік әсерлер, өзара көмек, ой мен істің бірлігіне ұмтылу, сонымен қатар отбасы мүшелерінің әрбірінің индивидуалды ерекшеліктері секілді қарым-қатынас жүйесі жатады.

Ең алғаш қоршаған ортаны бала отбасында тани бастайды. Отбасы - бұл нақты құлықтық-психологиялық ахуал, бала үшін бұл адамдармен қарым-қатынас жасаудың алғашқы мектебі. Нақ осы отбасында баланың жақсылық пен жамандық, парасаттық туралы, материалдық және рухани құндылықтарға құрметпен қарау туралы ұғымдар қалыптасады. Жақын адамдарымен бала отбасында махаббат, достық, борыш, жауапкершілік, әділдік сезімдерін басынан кешіреді. Отбасыишілік қатынастар отбасы мүшелерінің бір-біріне деген қатынастарын, олардың өзара әрекетін, ақпарат алмасуын және тікелей өзара эмоционалды байланысын қамтиды. Осы отбасылық өзара қатынастар тұлғаның жан-жақты және толыққанды дамып қалыптасуына зор әсер етеді.

Н.Ф.Федотова (1987) ата-ана мен баланың өзара қатынасының арнайы сипаттарын бөліп көрсетеді, олар келесілерден тұрады: 1) баланың ата-анасымен байланыстары сан түрлі және туыстық сезімдерімен, бірге өмір сүрумен, тұрмыстық еңбек пен демалыстың т.б. жалпы отбасылық формаларымен анықталады; 2) ата-аналармен тұлғааралық байланыстар ерте балалық шақта қалыптаса отырып, баланың басқа қатынастарымен салыстырғанда ұзақтығымен, тұрақтылығымен және үздіксіздігімен ерекшеленеді; 3) ата-аналық махаббат сезімі қарым-қатынастарды терең эмоционалды және сенімді етеді, соның салдарынан қарым-қатынастарға идентификация, иландыру, еліктеу, эмоционалды ықпал ету секілді әлеуметтік-психологиялық механизмдердің іске асуына жағымды жағдай жасалады [10].

Ішкі тепе-теңдікті сақтау, сонымен қатар өзгермелі жағдайларға бейімделу функциясы, жаңа қатынастарды қалыптастыру отбасының тіршілік етуіндегі қорытынды интеграциялық үрдісті көрсетеді, мұндағы 3 сәтті, немесе 3 үрдісті: ассимилятивті, аккомодативті және бейімдеуші үрдістерді бөліп ерекшелеуге болады. Ассимилятивті үрдіс – отбасылық жүйенің кейбір бекітілген есеп жүйелеріне қатысты тұрақты жағдайын бір қалыпта ұстауды; аккомодативті – ең бекітілген есеп жүйесін алға қоюды көздейді; ал бейімдеуші үрдістің мәні – отбасылық тіршіліктің өзгерістері мен жағдайының қандай да бір тұрақты күйін, яғни екі алғашқы үрдістің арасындағы теңдікті іздестіру.

В.В.Столин ойынша (1982) осы үш үрдіс отбасын «әркез динамикалық даму үстінде болатын динамикалық микрожүйе» ретінде сипаттайды [11].

А.Н.Дьяконова зерттеулерінде отбасылық тәрбие тіршілік ету барысында туындайтын әртүрлі міндеттерді отбасы мүшелерінің бірлесіп шешу үрдісі ретінде қарастырады. Және отбасындағы жылылыққа, махабатқа негізделген ахуал ата-аналарға тіпті еріксіз түрде мінез-құлықтың көбірек бейімді тәсілдерін балаға үйретуге мүмкіндік береді [12].

Адамның алдағы өміріне оның тәрбиеленетін отбасындағы мүшелері арасындағы қатынастар сипаты үлкен әсер етеді. Баланың тұлғасының қалыптасуына әсіресе ата-ана қатынасының стилінің маңызы зор.

Психологтар әр түрлі отбасындағы балаларды тәрбиелеуді бақылай келе тәрбиенің әр түрлі типтерін суреттеді. Біз әртүрлі классификацияларды талдай отыра, зерттеу жұмысымызда А.Я.Варганың отбасылық типтері мен В.В.Столинмен бірге өндеп жасаған ата-ананың балаға қатынасын анықтайтын сауалнамасын қолдандық [11; 14]. Бұл сауалнама бойынша, ата-ана қатынасы балаға қатысты түрлі сезімдер жүйесі, іс-әрекет стереотипі, бала тұлғасын, мінезі мен тәртібін түсінуі және тәрбиелеуі ретінде түсіндіріледі.

Жоғарыда қарастырылған психологиялық-педагогикалық мәлімет көздерін қорыта келе, ғалымдар А.Н.Дьяконова, Н.Ф.Федотова, А.Я.Варганың теориялық тұрғыларына негізделіп, отбасылық қатынастардың келесі жекелей ерекшеліктерін анықтадық:

- отбасындағы ата-ананың балаға қатынасы;
- отбасындағы баланың ата-анаға қатынасы;
- ата-ананың отбасында тұлғааралық қарым-қатынаста көрініс табатын мінез ерекшеліктері.

Бастауыш сынып оқушыларының эмоционалды дамуы жоғарғы жүйке жүйесі мектеп жасына дейінгілермен салыстырғанда айтарлықтай жоғарғы дәрежеде дамитынымен байланысты ерекшеленеді [15; 16].

Бастауыш мектеп жасындағы эмоционалды даму ерекшеліктерін анықтау үшін көптеген авторлардың еңбектерін талдап, түрлі теориялық тұрғыларды қарастыру қажет. Соның ішінде эмоционалды жағдайды анықтайтын құрама эмоциялар мен сезімдерді, олардың даму сипаты мен адам өміріндегі рөлін айқындау маңызды болып табылады.

Көптеген зерттеулерде балалардың қалыптасуына әсер ететін отбасылық қатынастар барысындағы негізгі факторлар ретінде мыналарды қарастырады [17]:

1. эмоционалды қатынас, махаббат; 2. бақылау мен талаптардың ерекшеліктері.

Отбасындағы эмоционалды қатынастың маңызы зор. Сондай қарым-қатынасқа негізделген отбасы мүшелері өздерін біртұтас жүйе ретінде сезінеді және бірін-бірі қолдап, жылулық танытады. Сүйіспеншілік пен симпатиядан туындаған мұндай қарым-қатынас отбасылық өмірде және балаларды тәрбиелеуде кездесетін фрустрациялық қайғыруларды азайтуға көмектеседі. Эмоционалды қарым-қатынастың бұзылуы бала тұлғасының қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Эйдмиллер Э.Г., Юстицкис В. (2000) отбасылық терапиядан жинақтаған бай тәжірибесін жалпылай келе, ата-ананың баласына деген эмоционалды қарым-қатынасының бұзылуының көп кездесетін түрлерін бөліп қарастырды [18]. Соның бірі – *«ата-аналық сезімдердің көрінбеуі»* - мұнда ата-ана бала іс-әрекеттері мен жұмысына қызығушылық танытпайды. Олар ата-ананың міндеттерін ауырсынады, баланы баққаннан гөрі одан маңызды жұмыстарды жасау дұрыс деген пікірде болады. Ата-ана сезімдерінің айқын көрінбеуі отбасылық тәрбиенің ерекшеліктеріне байланысты болады, мысалы, ата-ана өздері балалық шағында өз ата-анасынан жылы қарым-қатынас пен мейірімділікті сезінбеген жағдайда жиі кездеседі. Осылай кіші кезінде анасының жылы алақанын сезінбеген қыз өскенде тәрбиенің жазалау шараларын (ұрысу, соғу) қолдануға бейім келеді және балаларына барлық ашуын шығарады. Сонымен қатар, жас ата-аналарда да ата-аналық сезімдері әлі де әлсіз болады, бірақ оларда есейе келе күшею тенденциясы бар.

Отбасында коммуникативті үрдістердің бұзылуы орын алуы мүмкін. Қарым-қатынас барысында отбасында өзара қажеттіліктер жөнінде келісім жүреді, бірін-бірі қабылдау және мінез-құлқын интерпретациялау жүзеге асады. Сондықтан дәл осы отбасындағы қарым-қатынас ерекшеліктері бала тұлғасының қалыптасуы мен дамуына үлкен әсер етеді.

Д.Боумрид өзінің бақылауларының нәтижесінде тәрбиелеудің әдістеріне сәйкес балалардың мінезі қалыптасады деді, олардың үш типін көрсетті [19] (Сурет 1) .

Сонымен, отбасылық қатынастарды зерттеудің теориялық тұрғыларын талдай келе, отбасы тәрбие үрдісінде ата-ана тарапынан балаға жасалатын ықпал негізінен олардың қолданатын қатынастар ерекшеліктеріне тікелей тәуелді екеніне тағы бір көзіміз жетеді, ал бұл қатынастар балалардың психологиялық дамуында, оның тұлғасының қалыптасуында, әсіресе кіші мектеп жасында маңызды орын алады.

Бастауыш сынып оқушысының эмоционалды жағдайының дамуының мынадай **өлшемдері** (критерийлері) анықталды: ойлау икемділігі, ойлаудың қайталануы, «Қазір және осында» принципімен шектелмеу, көпдеңгейлі ойлау, логикалық қорытындылар жасау қабілеті, себеп-салдарлы байланысты іздестіре білу; қоршаған орта жағдайларына бейімделу, қалыптастыру және таңдай білу. Осы аталған өлшемдер негізінде бастауыш сынып оқушысының интеллектісінің дамуының үш деңгейі белгіленді:

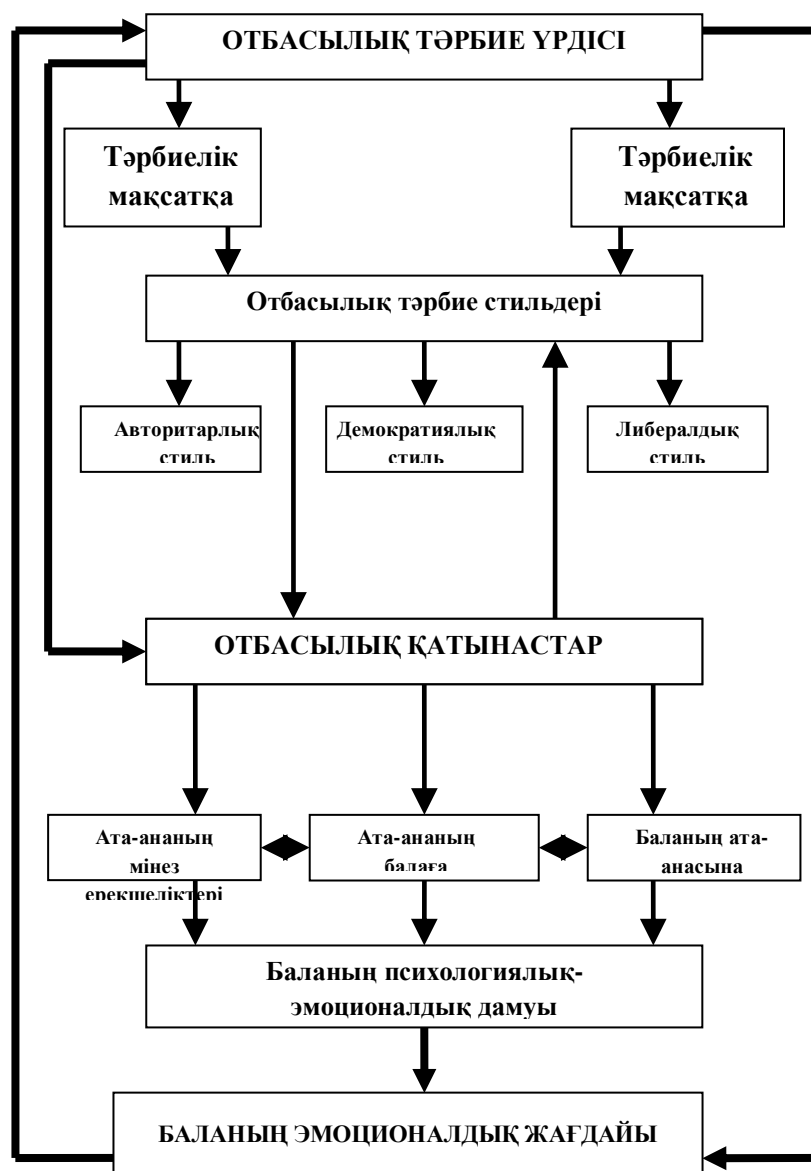
Интеллектінің жоғары деңгейі. ойлаудың жоғары икемділігі, қайталануы, аналитикалық, креативті (шығармашыл) ойлау, «Қазір және осында» принципімен шектелмеу, көпдеңгейлі ойлау, логикалық қорытындылар жасай білуі, себеп-салдарлы байланысты іздестіре білуі; танымдық процестерінің, әсіресе есте сақтаудың жоғары дамуымен, сөздік қорының кеңеюімен және сөздерді қисынды қолдана алуымен; отбасындағы және мектептегі, құрдастарының ортасындағы қоршаған орта

жағдайларына бейімделу, қалыптастыру және таңдай білуімен, басқа адамдармен өзара қарым-қатынас пен іс-әрекетті ұйымдастыру біліктілігімен анықталады.

Интеллектінің орташа деңгейі бастауыш сынып оқушысының ойлауының орташа икемділігінен, қайталануынан, «Қазір және осында» принципімен көбіне шектелмеу, логикалық қорытындылар жасауға ұмтылуынан, себеп-салдарлы байланысты іздестіре білуінен; танымдық процестерінің, әсіресе есте сақтаудың қалыпты дамуынан, сөздік қорының қалыпты деңгейімен; отбасындағы және мектептегі, құрдастарының ортасындағы қоршаған орта жағдайларына бейімделуінен көрінеді.

Интеллектінің төмен деңгейі. Ойлаудың икемсіз, қозғалыссыздығы, қайталанбауы, «Қазір және осында» принципіне шоғырланғандық, эгоцентрилік, айқын көрінетін белгілерге көңіл аудару, себеп-салдарлы байланысты іздестірудің орнына интуитивтілік ойлау; интеллектуалдық іс-әрекет деңгейінің төмендеуі, интеллектуалды біліктердің жеткіліксіз қалыптасуы, ақыл-ой қысымына теріс қатынас, интеллектуалды міндеттерді шешуде айналып өту жолдарын қолданудан көрінеді. Интеллектісінің қалыптыдан төмен болуы осы жастағы балалардың мектептегі оқу-тәрбие үрдісіне араласуына қиындықтар туғызады. Ол негізінен тиімсіз тәрбие ерекшеліктерімен шартталады.

Зерттеу әдістері: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге талдау жасау, педагогикалық моделдеу, бақылау, сауалнама, тестілеу, тәжірибелік-эксперимент жұмысы, қорыту және зерттеу деректерін статистикалық және математикалық әдістермен нақтылау.

Сурет 1 – Отбасы тәрбие үрдісінде отбасылық қатынастардың балалар эмоционалдық жағдайымен өзара байланысының сызбасы (В. Болдуин, В.Н.Дружинин теориялары бойынша)

Нәтижелер және талдау

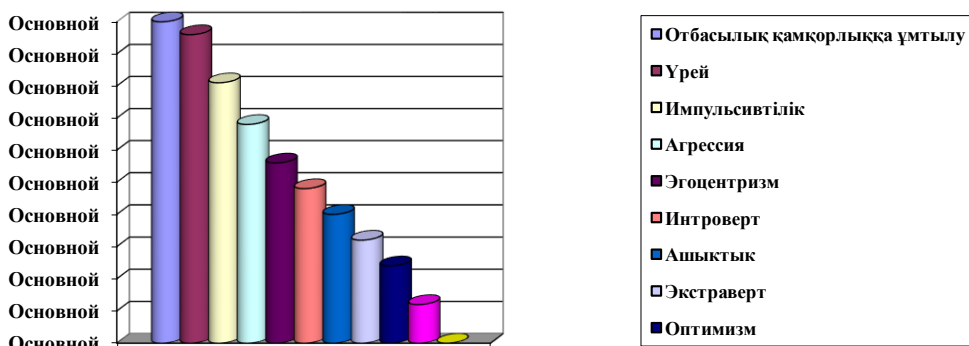
Ғылыми-зерттеу жұмысына Орал қаласының Вальдорф бағытындағы мектеп гимназиясының 1-2 сыныптарында оқитын 7-8 жасар балалары бар 61 отбасы қамтылды, олардан барлығы 171 респондент алынды: 110 ата-ана және 61 бала.

Зерттеуге вербальды, графикалық диагностика әдістері таңдап алынды: ата-ана қатынасының тест-сауалнамасы (Варга А.Я., Столин В.В.), «Отбасы суреті» проективті тесті, тұлғааралық қарым-қатынасты зерттеу әдістемесі (Лири Т.), балалар эмоционалдық жағдайын зерттеуге арналған «Кактус» әдістемесі.

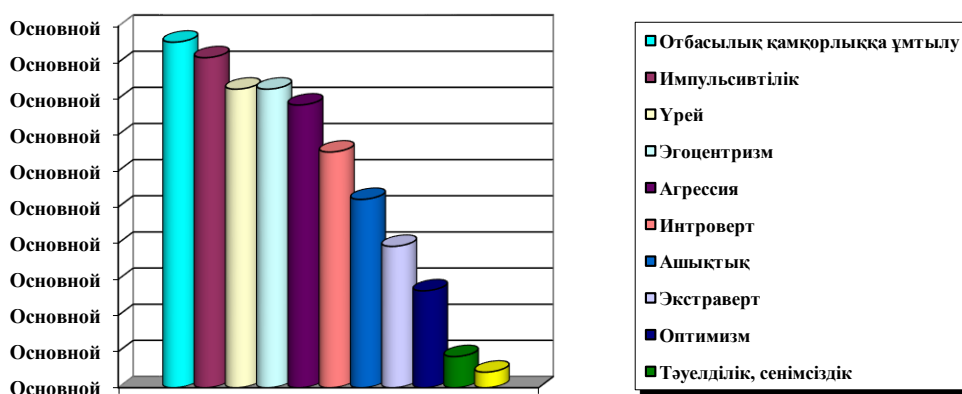
Алғашқы диагностика нәтижелері негізінде бірінші бағыт бойынша психологиялық түзету бағдарламасы құрастырылды, ол 4 негізгі блоктан тұратын психологиялық түзету кешені арқылы жүзеге асырылды: 1. диагностикалық; 2. қатысушылармен өнімді байланысты орнату; 3. түзету; 4. түзету жұмыстарының тиімділігін бағалау. Эксперименталдық зерттеудің анықтаушы кезеңінде бақылау мен эксперименттік топтарында балалардың эмоционалдық аясының көріну жағдайын, агрессиясын, импульсивтілігін зерттеу мақсатында Кактус проективті әдістемесі жүргізілді. Кактус

әдістемесінің нәтижесі әр баланың суретіне әдістеме критерийлеріне сәйкес сапалық талдау жасау арқылы алынды.

Зерттеу нәтижелері бойынша эмоционалды көріністер рангіленіп, диаграммаға (сурет-1,2) өсу реті бойынша орналастырылған. Ол бойынша бастауыш сынып оқушыларында отбасылық қамқорлыққа ұмтылу, үрей, импульсивтілік, агрессия сияқты эмоционалды көріністер басым болатыны анықталды. Бақылау және эксперименталдық топтардың зерттеу нәтижелері ұқсас көрсеткіштермен сипатталады.

Сурет 1 – Анықтаушы кезеңдегі бақылау тобының эмоционалды жағдайын зерттеу нәтижелері

Сурет 2 – Анықтаушы кезеңдегі эксперименталды топтың эмоционалды жағдайын зерттеу нәтижелері

Эксперименталдық зерттеудің анықтаушы кезеңінде бақылау мен эксперименттік топтарындағы балалардың индивидуальды (экстраверт-интроверт, нейротизм, жалғандық) қасиеттерін зерттеуге бағытталған Айзенк әдістемесі жүргізілді. Индивидуалдық қасиеті нейротизм шкаласы бойынша оқушылардың эмоционалды тұрақтылығы/тұрақсыздығы анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша эмоционалды тұрақтылық және тұрақсыздық көрсеткіштері кестеге (Кесте-3) толтырылып, пайыздық көрсеткіші бойынша диаграммаға (сурет-3) орналастырылды. Нәтиже көрсеткіші бойынша екі топтың эмоционалды тұрақсыздығы жоғары екендігі анықталды.

Кесте 3 – анықтаушы кезеңдегі бақылау және эксперименталды топтың эмоционалды тұрақтылық/тұрақсыздық қасиеттерін зерттеу нәтижелері

Зерттеу тобы	Жоғары эмоционалды тұрақтылық	Орташа эмоционалды тұрақтылық	Жоғары эмоционалды тұрақсыздық

Бақылау тобы	12	40	48
Эксперименталды топ	8,6	34,9	56,5

Сурет 3 – Анықтаушы тәжірибедегі бақылау және эксперименталды топтың эмоционалды тұрақтылық/тұрақсыздық қасиеттерін зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелерін өңдеу және талдау арқылы отбасы қатынастарының психологиялық-педагогикалық көрсеткіштері бойынша тәжірибелік және бақылау топтары анықталған соң, балалардың эмоционалдық дамуына жағымды ықпал ететін отбасылық қатынастар ерекшеліктерін қалыптастыруға бағытталған арнайы психологиялық-педагогикалық түзету жұмысының жүйесі жүргізілді.

Отбасында тиімді қатынастарды орнату ата-анадан үлкен психологиялық-педагогикалық сауаттылықты қажет етеді. Әр ата-ана баласына жақсылық тілейді, бірақ сол сезімі мен ниетін дұрыс әрі тиімді білдіре алмай жатады. Ата-ана отбасы тәрбие үрдісінде өз мінез-құлқын, әрекеттерін, эмоционалдық ішкі күйін бақылай отырып балаға жағымды қатынасын, баланың отбасына оң қатынасын орнатып ұстай білу керек. Ата-аналарға арналған әдебиеттерде тәрбие стильдері, қатынастар ерекшеліктерінің жағымды, жағымсыз түрлеріне сипаттама беріліп, ақыл-кеңес, ұсыныстар беріледі, бірақ олар отбасылық мәселелердің тәжірибедегі шынайы көрінісін сезіндірмейді. Сондықтан, ата-аналарға арналған психологиялық-педагогикалық түзету жұмысын топтық сипатта, белсенді түрде ұйымдастыруды көздедік.

Алғашқы диагностика нәтижелері негізінде отбасылық қатынастарға психологиялық-педагогикалық түзету жұмысын құрастыру барысында келесілер есепке алынды:

- алғашқы психологиялық-педагогикалық диагностика нәтижелері;
- әрбір қатысушының жеке тұлғалық ерекшеліктері;
- отбасы мүшелерін тікелей бақылау және әңгімелесу нәтижелері;
- сынып жетекшілерімен жүргізген әңгімелесу нәтижелері.

Психологиялық-педагогикалық түзету жұмысы 2 негізгі бағыт бойынша жүргізілді – бұл балалар мен ата-аналардың қатынастарына психологиялық түзету жұмыстарын жүргізу және ата-аналарға кеңес беру-ағарту жұмыстарын ұйымдастыру. Отбасылық қатынастарды психологиялық-педагогикалық түзету жұмысының негізінде тренинг сабақтары қолданылды.

Тренинг сабақтар ата-аналардың психологиялық-педагогикалық сауаттылығын арттырып, баламен қатынастарында өзара түсіністік пен тиімді қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға бағытталды. Мұндағы басты міндет – балалардың интеллектісінің дамуына теріс әсер ететін ата-аналық қатынастарды өзгерту, ата-ананың тұлғааралық қарым-қатынаста көрініс табатын мінезінің теріс сипаттарын басу, балалар тәрбиесіндегі ата-аналық әсер ету формаларын оңтайландыру.

Жүзеге асырылған түзету жұмысының тиімділігін анықтау мақсатында екінші психологиялық-педагогикалық зерттеу жүргізілді (қалыптастырушы кезең). Бірінші және екінші зерттеудің жалпыланған нәтижелерін салыстырмалы талдау отбасылық қатынастардың сандық динамикасын, сәйкесінше балалар эмоционалдық жағдайының

жағымды сапалық өзгерісін көрсетеді Тәжірибелік топта балалардың эмоционалдық дамуына жағымды ықпал ететін қатынастарға жататын «Қабылдау-қабылдамау», «Кооперация» шкалалары бойынша көрсеткіштер жоғарылаған, олардың жағымды динамикасы байқалады. Ал, «Селбісу», «Авторитарлы гиперсоциализация» және «Кішкентай жолболмаушы» секілді теріс ықпал ететін шкалалар бойынша көрсеткіштер салыстырмалы төмендегенін көреміз. Яғни, түзету жұмысының нәтижесінде отбасындағы ата-аналардың балаға қатынасында белгілі бір деңгейдегі жағымды өзгерістерге қол жеткізілді (кестелер).

Кесте 4- тәжірибелік топтағы ата-аналардың балаға қатынасының шкалалар бойынша орташа көрсеткіштері (N = 8, пайыз өлшемінде)

№	Шкалалар	Бірінші зерттеу	Екінші зерттеу	Айырмашылығы (динамикасы)
1	«Қабылдау - қабылдамау»	33,79	65,3	+31,51
2	«Кооперация»	12,29	48,15	+35,86
3	«Селбісу»	86,63	69,06	-17,57
4	«Авторитарлы гиперсоциализация»	93,04	70,78	-22,26
5	«Кішкентай жолболмаушы»	7,88	5,5	-2,38

Тәжірибенің анықтаушы және қалыптастырушы кезеңдерінде тіркелген корреляциялық байланыстарды талдай келе, кіші мектеп жасындағы балалардың интеллектісі ата-ана қатынасының «Қабылдау - қабылдамау», «Кооперация» шкалалары бойынша көрсеткіштерімен және ата-ананың баласымен тұлғааралық қарым-қатынаста көрініс табатын өзіне сенімділігімен оң байланыста, ал «Селбісу», «Авторитарлы гиперсоциализация» және «Кішкентай жолболмаушы» шкалалармен және ата-ананың баласымен тұлғааралық қарым-қатынаста көрініс табатын сынилығының деңгейімен теріс байланыста екенін анықтадық.

Психологиялық-педагогикалық түзету жұмысының нәтижелерін талдай келе отбасы қатынастарының ерекшеліктері мен балалар интеллектісінің көрсеткіштері сандық және сапалық өзгерістерге ұшырағанын көреміз.

Ата-ананың балаға жағымды қатынасы тән отбасылар алғашқы диагностикада таңдаманың 40%-ін (6 отбасы) құраса, екінші диагностика нәтижелері бойынша олар 73%-ке (11 отбасы) көбейген. Отбасылық тұлғааралық қарым-қатынастарда көрінетін, баланың интеллектісінің дамуына теріс әсер ететін сыншылдық сипатының жалпы таңдамадағы орташа көрсеткіші бірінші диагностикада 61,4-ке тең болса, қалыптастырушы кезеңдегі екінші диагностика нәтижелері бойынша төмендеп, орташа көрсеткіші 50,74-ті құрап отыр.

Баланың интеллектуалды дамуына жағымды ықпалы ететін ата-аналардың өзіне сенімділігінің бірінші диагностика бойынша жалпы таңдамадағы орташа көрсеткіші 58,56-ны құраса, психологиялық-педагогикалық түзетуден кейін жүргізілген екінші диагностикада орташа көрсеткіші 70,66-ға өскен.

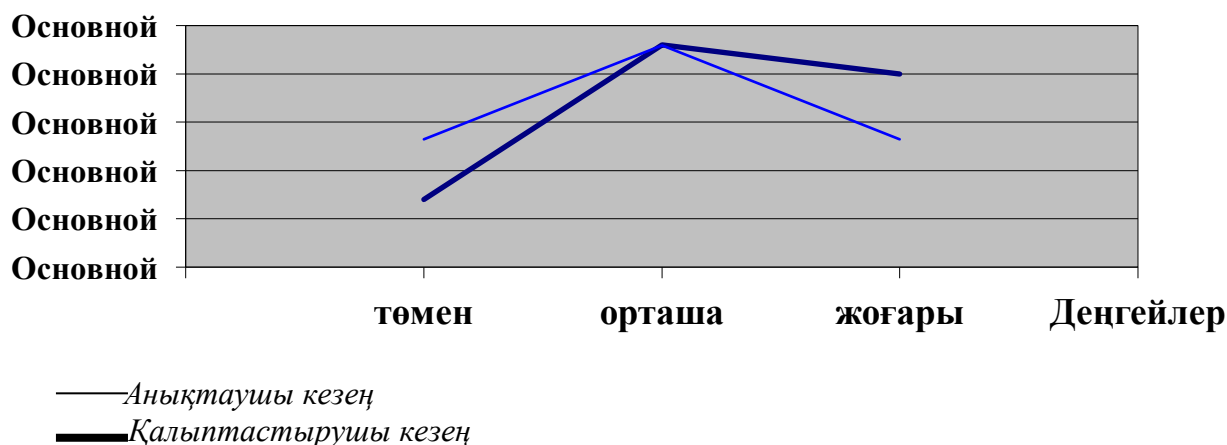
Балалардың интеллектуалдық дамуының көрсеткіштері де өзгерген, бұл жүргізілген түзету жұмысының тиімділігін растайды. Төменде 5 кестеде көрсетілген мәліметтер

бастауыш сынып оқушыларының интеллектісін отбасылық қатынастар негізінде дамыту үшін жүргізілген жұмыстың нәтижесі болып табылады (кесте5).

Кесте 5 - Бастауыш сынып оқушыларының жалпы интеллектісінің даму динамикасы

	Оқушылар саны	Жұмыс кезендері	Интеллектінің даму деңгейлері					
			Жоғары		Орта		Төмен	
			Оқушылар саны	%	Оқушылар саны	%	Оқушылар саны	%
1	15	I кезең	4	27	7	46	4	27
2	15	II кезең	6	40	7	46	2	14

Балалар интеллектісінің дамуының тәжірибеге дейінгі және тәжірибеден кейінгі жағдайлары кестедегі деректерге сүйене отырып, салыстырмалы түрде 4 суретте беріледі.

Тәжірибелік жұмыс нәтижелері келесі қорытындыларды шығаруға мүмкіндік берді:

- Бала тұлғасын қабылдау, оның көзқарастары мен қызығушылықтарын сыйлау («Қабылдау-қабылдамау», «Кооперация» шкалары) бала интеллектісіне жағымды әсер етеді.
- Балалар интеллектісінің дамуына отбасылық тәрбие үрдісінде баланы кішкентай жолболмаушы ретінде қабылдауға бейім баланың дегенін жасау, авторитарлы гипероциализация секілді тәрбие типтері жағымды әсер етеді.
- Отбасы қатынастарында көрініс табатын ата-аналардың сипаттамалық ерекшеліктері балалардың жалпы интеллектісінің дамуына әсер етеді. Ата-ананың сынилығы баланың интеллектуалдық дамуына теріс, ал өзіне сенімділігі оң ықпал етеді.
- Психологиялық-педагогикалық түзету бағдарлама тиімді, ол арқылы отбасылық ортаны қолайлы етуге болады. Нәтижесінде бала интеллектісінің дамуында да жағымды өзгерістер болады. Яғни, интеллектіге жағымды отбасылық ортаны ұйымдастыру арқылы ықпал етуге болады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері бұрын анықталмаған ата-ана мінезінің сипаттамалық ерекшеліктері мен балалар интеллектісінің арасындағы байланысты ашуға мүмкіндік

берді. Ата-ананың өзіне сенімділігі мен сынилығы секілді сипаттамалық ерекшеліктер балалар интеллектісімен көбірек корреляциялық байланыста. Ата-ананың өзіне сенімділігі бала интеллектісіне жағымды, ал сынилығы жағымсыз әсер етеді.

Дәлелденгендей, ата-ана қатынастарының жағымды түрлері балаларды жалпы психикалық дамуына ғана емес, интеллектісінің дамуына да қолайлы жағдай жасайды.

Зерттеу барысында отбасылық қатынастарға психологиялық-педагогикалық түзету жұмысын жүргізу арқылы балалардың интеллектуалдық қабілеттерін дамыту үлгісі мен бағдарламасы жасалып, жүзеге асырылды.

Ұйымдастырылған әлеуметтік-психологиялық түзету жұмысының (тренинг сабақтары) бағдарламасын жүзеге асыру үрдісінде ата-аналарда отбасылық тәрбиеге қатысты сауаттылығы артып, балаға қатынастарында тиімді дағдыларды меңгергендері, жағымды мінез ерекшеліктерінің қалыптасқандығы дәлелденді. Отбасы қатынастарын жағымды өзгерту балалар интеллектісін дамытуда оң нәтиже берді.

Сөйтіп, мәселені теориялық талдау мен тәжірибелік жұмыс нәтижелері біздің қорғауға ұсынған болжамымыздың растығын дәлелдейді: егер отбасылық қатынастар ерекшеліктері мен бастауыш сынып оқушыларының интеллектісінің дамуы арасында келесі байланыстар анықталса:

- отбасында ата-ана баласына қатынасында оның тұлғасын қабылдап, ойлары мен өзбеттілігін құрметтесе, онымен тең қарым-қатынаста болса және тұлғааралық қарым-қатынастарда өзіне сенімділік танытса, баланы аз сынаса - балалардың интеллектісінің даму деңгейі жоғары болады;

- отбасылық қатынаста ата-ана баласын қиындықтан оқшаулауға ұмтылса, қатаң тәртіпті талап етсе, баласының мүмкіндігіне сенбесе және тұлғааралық қарым-қатынастарда өзіне сенімсіз, сыншыл болса - балалардың интеллектісінің даму деңгейі төмен болады.

Зерттеу негізінде отбасылық тәрбие үрдісінде балалардың интеллектуалдық дамуына жағымды әсер ететін қатынастар орнату бойынша ұсыныстар:

1. балалар жылы шырайлы, махаббат пен бақытқа негізделген ортада өсіп, тәрбиеленуі керек;

2. ата-ана баласын сол күйінде қабылдап, түсіну керек, және оның жақсы жақтарының әрі қарай дамуына жағдай жасау керек;

3. ата-ананың тұлғасы – балалардың еліктеуіне үлгі, сонымен бірге ата-аналардың отбасындағы тұлғааралық қарым-қатынастағы мінез ерекшеліктері балалардың психо-эмоционалдық дамуына ықпал етеді;

4. ата-ана сыншыл болмауы керек, тәрбие өсіп келе жатырған адамның жағымды жағына сүйене отырып жүргізілуі керек;

5. ата-ананың өзіне сенімділігі мен оптимизмі – отбасындағы балалармен қатынас жасаудың стилі мен екпіннің негізі болу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

References:

1. *Chetverukhina I.S., Rytvina D.M. The formation of claims for recognition in the conditions of family education // Family and personality. Abstracts of the dokl. all-Union. scientific conference in Grodno– - M., 1981. - p.225*
2. *Breslav G.M. Emotional features of personality formation in childhood: norm and deviation. M.: Pedagogy, 1990-140c*
3. *Vygotsky L.S. Development of higher mental functions. - M., 1960.*
4. *Kholodnaya M.A. Psychology of intelligence: paradoxes of research. - Moscow-Tomsk, 1997.*
5. *Dymnova T. Family pedagogy. M.: Politizdat, 1995.*
6. *Sharafaddinov A.K. Otbasynda ata-anany balaga tarbielik ykpalyn arttyrudyn pedagogikalyk shartary: Candidate of diss. autoref. A., 2005.*
7. *Azarov Yu.P. Family pedagogy. M.: Politizdat, 1985-240s.*

8. Zharykbaev K. *Zhantanu negizderi*. Almaty, 2001.
9. Kudiyarova A. *Ortaktasu psychologists*. Almaty, 2002.
10. Fedotova N.F. *Types of parental relationship*. M.: Enlightenment, 1987.
11. Stolin V.V. *Psychological foundations of family therapy // Questions of psychology*. - 1982. No. 4. pp. 104-115.
12. Dyakonova A.N. *Family and personality*. M.: Progress, 1986
13. Baldwin A. *How to be parents*. Moscow: Progress, 1991.
14. Varga A.Ya. *Structure and types of parental relationship: Diss. ...cand. psychol. Sciences*. - M., 1986.
15. *Mental development of younger schoolchildren*. Edited by V.V.Davydova M.: Pedagogy, 1990-168s.
16. Nepomnyashchaya N.I. *The formation of the personality of a child 6-7 years old M.: Pedagogy*, 1990-152s.
17. Mukanov M. *Pedagogikalyk zhane zhas erekshelik psychologists*. Almaty, 1986.
18. Eidemiller E.G., Justitskin V. *Psychology and psychotherapy of the family*. St. Petersburg.: Peter, 2001-656s.
19. Boumrid D. *Parents and children*. M.: Enlightenment, 1991.